

Ιδέες και γραφές

Του ΒΑΓΓΕΛΗ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

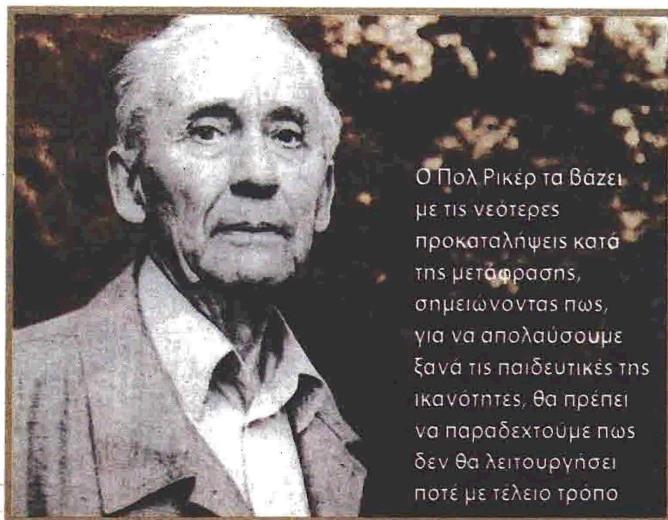
Μετάφραση: ευγενική ουτοπία ή ρεαλιστικός στόχος;

Η μετάφραση είναι η έξοδός μας προς τον κόσμο: το παράθυρο μέσα από το οποίο κοιτάζουμε όσα συμβαίνουν σε άλλες κουλτούρες, η διόδός μας προς παραδόσεις και εξελίξεις που υπερβαίνουν τον ορίζοντα του τόπου και του καιρού μας, ένα όχημα για να έρθουμε σε επαφή με πολιτισμούς που κινούνται σε μίκρος κύματος εντελώς διαφορετικό από το δικό μας. Ήταν το όραμα των διαφωτιστών, που ονειρεύτηκαν το μεταφραστικό ως δημιουργό μιας παγκόσμιας βιβλιοθήκης, με τα αγαθά της απαλλαγμένα από τους περιορισμούς των εθνικών συνόρων, αλλά και των ρομαντικών, που τον φαντάστηκαν ως ιδανικό μεσολαβητή για τη συνάντηση του οικείου και του ξένου, σε μίαν ατέρμονη προσπάθεια για τη μετάδοση της τέχνης, του στοχασμού και της επιστήμης ανά την υφήλιο.

Το όραμα της μετάφρασης υπηρέτησε και ο Κικέρων όταν μετέφερε την αρχαιοελληνική ρητορική στα ρωμαϊκά γράμματα, το όραμά της συνέχισε και όλους εκείνους οι οποίοι κατάφεραν να κάνουν κτήμα μιας εντυπωσιακής υπερεθνικής κοινότητας τον Πλάτωνα, τον Σέξπιρ, τον Θερβάντες, τον Δάντη, τον Γκέτε, τον Σίλερ, τον Τολστόι, τον Θουκυδίδη και τον Ευριπίδη ή τον Ντοστογιέφσκι.

Είναι, όμως, η μετάφραση, που τρέφει καθημερινά δισεκατομμύρια αναγνώστες στη Γη, μια αυτονόητη διαδικασία; Αρκούν ένας πομπός (το πρωτότυπο κείμενο ή η γλώσσα αφηγηρική) κι ένας δέκτης (το μεταφρασμένο κείμενο ή η γλώσσα προορισμού) για να μπει σε λειτουργία το δίκτυο επικοινωνίας ανάμεσα στο οικείο και το ξένο και να αρχίσει να παράγει την ωφέλεια και το διαφωτιστικό της έργου η μεταφραστική πράξη;

Ο 20ός αιώνας έβλεπε εν αντιθέσει τη δυνατότητα της μετάφρασης και κατέστησε προβληματική την έννοιά της. Εκεί όπου στρατιές μεταφραστών πίστευαν επί πολλές εκατοντάδες χρόνια πως προσάρμοζαν χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες το ξένο στο οικείο, βοηθώντας τους ομόγλωσσούς τους να ανακαλύψουν άγνωστες πειρήσεις και να γοητευτούν από την πρωτόγνωρη λάμψη τους, ήρθαν οι στοχαστές της ερ-

Ο Πολ Ρικέρ τα βάζει με τις νεότερες προκαταλήψεις κατά της μετάφρασης, σημειώνοντας πως, για να απολαύσουμε ξανά τις παιδευτικές της ικανότητες, θα πρέπει να παραδεχτούμε πως δεν θα λειτουργήσει ποτέ με τέλειο τρόπο

μηνευτικής (Φρίντριχ Σλαϊερμάχερ, Μάρτιν Χάιντεγκερ, Χανς-Γεώργκ Γκάντμερ και με τον τρόπο του ο Βάλτερ Μπένιαμιν) για να πουν πως οι τεράστιες διαφορές μεταξύ των γλωσσών, όπως και οι διαφορές στο εσωτερικό της κάθε γλώσσας ξεχωριστά, ρίχνουν μια βαριά και κάθε άλλο παρά ελπιδοφόρα οκιά στο μεταφραστικό τοπίο.

Η φυλακή της γλώσσας

Σύμφωνα με τα επιχειρήματα αυτής της σχολής, που μαζί με την καθιέρωση του φιλοσοφικού και επιστημονικού κλάδου της ερμηνευτικής έβαλε και τα θεμέλια για τη γέννηση της μεταφρασεολογίας, τα περίπλοκα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και οι βαθύτερες (λιγότερο ή περισσότερο κρυμμένες) σημασίες του πρωτότυπου κειμένου είναι αδύνατον να επιζήσουν στη μετάφρασή του. Κάθε κείμενο είναι στην πραγματικότητα μη μεταδίδσιμο, κρατώντας τον πυρήνα του σε ένα μεταφραστικό α-

παραβίσιμο και κλείνοντας το συγγραφέα στη φυλακή της γλώσσας του.

Διαπρεπής κληρονόμος της ερμηνευτικής και στοχαστικής οι οποίες επηρέασε πολλούς νεότερους θεωρητικούς, ο Paul Ricoeur (1913-2005) δεν δείχνει την παραμικρή προθυμία να παραδεχτεί το μεταφραστικό αδύνατο, που κατέληξε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών ένα είδος αυτόματου αντανακλαστικού στα χείλη των περισσότερων. Κοιτάζω το βιβλίο του «Για τη μετάφραση», που κυκλοφόρησε σε απόδοση Γιώργου Αυγούστη και επίμετρο Αλεξάνδρας Λιανέρη από τις εκδόσεις **Πατάκι**. Στα τρία δοκίμια που φιλοξενεί, ο Ρικέρ δεν απορρίπτει τις θέσεις των προκατόχων του, τονίζοντας με τη σειρά του τη μεγάλη απόσταση που παρουσιάζουν οι λέξεις, οι φράσεις και τα κείμενα καθώς μετακινούμαστε από γλώσσα σε γλώσσα. Το ξένο κείμενο προβάλλει όντως ισχυρή αντίσταση στην εκπόρθησή του από τη μετάφραση, αποθαρρύνοντας τον εναγκαλι-

σμό του από τον αναγνώστη της γλώσσας προορισμού ή υποδοχής. Όσο για το μεταφραστικό, κανείς δεν μπορεί υπό αυτές τις προϋποθέσεις να τον σκεφτεί στο ρόλο του ιδανικού μεσολαβητή: τα δικαιώματα της αυτονομίας του και η πολυθρύλητη ελευθερία του μοιάζουν να έχουν περιοριστεί στο έπακρο.

Πέρα από το μυστικισμό

Πώς πρέπει να αντιδράσουμε απέναντι σε μια τέτοια κατάσταση; Θα εγκαταλείψουμε τη μετάφραση και το μεταφραστικό στα χέρια της εγγενούς αδιαπερατότητας του ξένου κειμένου, μετατρέποντάς τους σε ομίχρες μιας μυστικιστικής άρνησης, που προτιμάει το καθόλου από το κάτι και απεμπολεί το μέρος εν ονόματι του όλου; Ο Ρικέρ δεν κάνει λόγο για μυστικισμό, αλλά ζητάει να επιστρατεύσουμε τον πραγματισμό μας: αν βάλουμε στην άκρη το ιδανικό της τέλειας μετάφρασης, παραμερίζοντας τον ραζιμαλισμό που φέρει υποχρέωση να υπεράσπασε το μεταφραστικό αδύνατο, η μετάφραση θα αποκτήσει ξανά όλη τη μεγαλοπρέπεια και τη μαγεία της και θα μας προσφέρει εκ νέου τα λαμπρά της δώρα.

Δεν θα καταφέρει να ξεφύγει ποτέ από την παγίδευση στο πεδίο της διαφορετικότητας των γλωσσών, αλλά η παραδοχή αυτής της φυσικής αδυναμίας θα μας βοηθήσει, όπως σημειώνει και η επανάληψη ο Ρικέρ, να ψάξουμε όχι τι χωρίζει, αλλά τι ενώνει τον πομπό και το δέκτη. Τι σημαίνει αυτό; Μα, το να αναζητήσουμε στη σχέση πρωτότυπου και μεταφράσματος, όχι τις ακριβείς αντιστοιχίες, που έτοιμοι κι αλλιώς θα παραμείνουν ανεύρετες, αλλά τις όποιες (έστω και ασυστηματοποίητες) ισοδυναμίες, που θα μας βγάλουν μια και καλή από το τέλμα.

Είτε το θέλουμε είτε όχι, ο Πύργος της Βαβέλ έχει πάψει να κτίζεται και ο τρελός κορμός των διαφορετικών γλωσσών θα συνεχιστεί επί άπειρον γύρω από το μισοτελειωμένο κομμάτι του. Ας κάνουμε μετά απ' αυτό μόνο ό, τι περνά από το χέρι μας: έστω και ακροατριασμένοι ή μονόφθαλμοι, ας συνεχίσουμε να μεταφράζουμε. Το φως θα πέσει και πάλι προς τη μεριά μας. ✱

Η ελληνική ιστορία της μετάφρασης

Ποια ήταν η τύχη της μετάφρασης στην Ελλάδα; Τι, πώς και πότε μετέφρασαν οι Έλληνες από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι τα νεότερα χρόνια και ποια ακριβώς ήταν τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά ρεύματα που δεξιώθηκαν μέσω των μεταφράσεών τους; Διατρέχω την ύλη του καινούργιου τεύχους του ηλεκτρονικού περιοδικού «Αηλιώτης» του Ευρωπαϊκού Κέντρου Μετάφρασης (EKEMEA), αναρτημένη στη διεύθυνση www.ajliliotis.gr, και στέκομαι στη μελέτη του Φίλιππου Παππά «Ιστορία των μεταφράσεων και των μεταφραστών στην Ελλάδα (1830-1909)», σταχυολογώντας τα πιο κρίσιμα σημεία.

Μεταξύ 1830 και 1870 μεταφράζονται, μεταξύ άλλων, ο Βύρων, ο Οσάν και ο Αλφίερ. Κυρίαρχη μορφή της περιόδου είναι ο Σμυρνιός Ιωάννης Ισιδώριδης-Σκυλίτσας, που προσθέτει στη μεταφραστική της παραγωγή τον Ουγκό, τον Μολιέρο και τον Θερβάντες. Την επόμενη εικοσαετία θα εμφανιστούν ο Λέσινγκ, ο Μίλτον, ο Γκέτε, ο Δάντης, ο Σίλερ, ο Σέξπιρ και ο Τάσο, αλλά και ο γαλλικός ρεαλισμός και νατουραλισμός, με μεταφραστές τον Αλέξανδρο Ρίζο-Ραγκαβή, τον Άγγελο Βλάχο, τον Νικόλαο Επισκοπόπουλο, τον Γεώργιο Δροσίνη, τον Γρηγόριο Ξενοπούλο, τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, τον Ιωάννη Κονδύλη και τον Μιχάλη Αννίνο.

Περνώντας από το 19ο στον 20ό αιώνα (από το 1895 ως το 1909), θα σημάνει η ώρα της ρωσικής λογοτεχνίας και του φουτουρισμού. Μαζί τους η γερμανική και η σκανδιναβική λογοτεχνία και οι γαλλικός παρανασσιασμός και συμβολισμός. Μεταφραστές τώρα, όχι μόνο ο Κονδύλης και ο Δροσίνης, αλλά και ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο Κωστής Παλαμάς, ο Γεώργιος Βιζυηνός και ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος. Όπως παρατηρεί ο μελετητής, τα πάντα (υψηλή τέχνη, κοινό γούστο και ιδεολογία) σπείκθηκαν στο τρέν των μεταφράσεων, που προσέφεραν στους Έλληνες τροφή για πολιτισμικές συζητήσεις και συγκρούσεις.

